

سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

تحولات راهبردی ۱۳۹۰
چشم‌انداز ۱۳۹۱

زیر نظر شورای نویسندگان

پژوهشکده مطالعات راهبردی
غیرتسلیمی

تجارت خارجی

مقدمه

وضعیت شاخص‌های تجارت خارجی و تراز سالانه تجارت خارجی نمایان‌گر عملکرد اقتصاد ملی هر کشور می‌باشد. بررسی تحول وضعیت واردات و صادرات و نیز میزان جذب سرمایه‌گذاری به منزله سنجش نبض اقتصادهای ملی و نشانگر موفقیت‌ها یا ناکامی سیاست‌های اقتصادی هر دولت است. با توجه به این که سال ۹۰، تجارت خارجی کشورمان با تشدید برخی محدودیت‌های کشورهای غربی در عرصه مبادلات نظام بانکی، بیمه و گشایش اعتبارات روبه‌رو شد، بررسی روند شاخص‌های تجاری در این سال اهمیت مضاعفی دارد. با این وجود بر اساس آمار ارائه شده از سوی گمرک ایران در هشت ماهه سال ۱۳۹۰، ۴۹ میلیون و ۵۱۵ هزار تن کالا به خارج از کشور صادر شده است که این رقم نسبت به مدت مشابه سال قبل ۸.۵ درصد افزایش داشت. در این گزارش وضعیت واردات و صادرات در چند عرصه از فعالیت‌های اقتصاد ملی بررسی و ارزیابی می‌شود.

صادرات غیرنفتی و میعانات نفتی

صادرات غیرنفتی با احتساب میعانات گازی با ۳۳.۹ درصد افزایش به ۲۷ میلیارد و ۴۶۰ میلیون دلار رسیده است. گازهای نفتی و هیدروکربورهای گازی مایع شده با یک میلیارد و ۴۰۸ میلیون دلار، پروپان مایع شده با یک میلیارد و ۴۰۵ میلیون دلار، متانول با ۸۹۳ میلیون و ۷۰۰

هزار دلار، ۳ قلم عمده کالاهای صادراتی بوده‌اند. ۶ میلیارد و ۲۹۶ میلیون دلار میعانات گازی، ۹ میلیارد و ۶۳۹ میلیون دلار محصولات پتروشیمی و ۱۱ میلیارد و ۵۲۵ میلیون دلار سایر کالاهای بوده است. مقصد کالاهای، چین به میزان ۳ میلیارد و ۶۷۳ میلیون دلار، امارات به میزان سه میلیارد و ۱۰۶ میلیون دلار، عراق با ۲ میلیارد و ۹۳۶ میلیون دلار، هند با یک میلیارد و ۸۲۴ میلیون دلار و افغانستان با یک میلیارد و ۲۳۲ میلیون دلار بوده است. متوسط قیمت هر تن کالای صادراتی معادل ۴۹۶ دلار بوده که نسبت به مدت مشابه سال قبل ۱۶.۸۸ درصد رشد داشت.

صادرات غیرنفتی بدون احتساب میعانات گازی به میزان ۴۲ میلیون و ۶۵۱ هزار و ۱۰۰ تن به ارزش ۲۱ میلیارد و ۱۶۴ میلیون و ۳۰۰ هزار دلار بوده است. این رقم نسبت به مدت مشابه سال پیش به لحاظ وزن ۴.۳۹ و به لحاظ ارزش ۲۲ درصد افزایش نشان می‌دهد. از سوی دیگر، ۲۳ میلیون و ۸۱۲ هزار تن کالا به ارزش ۳۹ میلیارد و ۷۵۰ میلیون دلار وارد شده است. این رقم نسبت به مدت مشابه سال قبل به لحاظ وزن ۲۱.۴۰ درصد و از حیث ارزش ۶.۱۰ درصد کاهش داشته است.

صادرات کالاهای صنعتی: در سال ۱۳۹۰ صادرات کالاهای صنعتی و معدنی به ۱۵۹ کشور دنیا انجام شد. از این میان عراق، چین، امارات متحده عربی، هند و کره جنوبی سهم بیشتری داشتند. خاورمیانه، آمریکای لاتین، کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و آفریقا از اولویتهای صادراتی بود. شرکت‌های صنعتی ایران بیش از ۱۰۰ پروژه در خارج دست اقدام دارند. این تعداد در آینده به ۴۰۰ پروژه افزایش می‌یابد. همچنین ایران در ۳۵ کشور دارای پایگاه تولیدی است. ایران در فهرست ۲۰ کشور جهان در تولید برخی صنایع مادرمانند فولاد، مس و خودرو و در رتبه سی ام صادرکننده مواد غذایی قرار گرفت و در رده‌بندی جهانی ثبت برندهای تجاری ۴ پله صعود کرد.

نیمی از ۴۰۰ شرکت برتر ایران در سال ۱۳۹۰ صادراتی بودند و ۵۰ درصد صادرات توسط این شرکت‌ها انجام شد. ۵۰ درصد از صادرات غیرنفتی توسط ۲۰۰ شرکت برتر انجام می‌شود. در این سال قانون بهبود فضای کسب و کار در مجلس شورای اسلامی در جهت حل مشکلات تولید و صادرات مدت تصویب و بسته حمایتی شامل موافقت‌نامه‌های تجاری، برگزاری اجلاس‌های مشترک، موافقت‌نامه‌های گمرکی و بانکی و بیمه‌ای، ترجیحات تعرفه‌ای روابط دوجانبه و چند جانبه، افزایش توانایی بنگاه‌ها و تشکلهای اقتصادی، پرداخت جوایز صادراتی، حذف قوانین زاید و افزایش بهره‌وری مورد توجه دولت بود.

صادرات فرش: در ۱۰ ماهه سال بیش از ۳۳۵ هزار دلار فرش به آمریکا صادر شد. این رقم در شش ماهه نخست امسال تنها ۴۸ هزار دلار بود. صادرات سال گذشته ۷۵ میلیون دلار بود. این میزان در سال‌های ۸۸ و ۸۷ به ۸۲ میلیون و ۵۹ میلیون دلار بود. فرش‌های ایرانی از طریق کشورهای کانادا و اروپا هم به آمریکا می‌رسد. سهم آمریکا از فرش دستباف ایران ۲۵ درصد بوده است. مجموع کل صادرات فرش ایران در مقایسه با سال گذشته روندی نزولی

در سال ۱۳۹۰ صادرات کالاهای صنعتی و معدنی به ۱۵۹ کشور دنیا انجام شد. از این میان عراق، چین، امارات متحده عربی، هند و کره جنوبی سهم بیشتری داشتند

دارد. صادرات فرش در ۱۰ ماهه امسال ۴۳۸ میلیون دلار بوده که در مقایسه سال قبل ۳/۶ درصد کاهش داشته است. وزارت صنعت، برای امسال صادرات ۵۰۰ میلیون دلاری فرش را هدف گذاری کرده است. با صادرات ۱۰ ماهه امسال فعلا ۱۶۲ میلیون دلار فاصله دارد.

وضعیت واردات در سال ۹۰

در ده ماهه سال ۱۳۹۰ حجم واردات به ۵۰ میلیارد دلار و حجم صادرات به ۳۵ میلیارد دلار رسید. ۳۵ میلیارد دلار نیز خدمات صادر شده است. جمعا ۳۸۶ میلیارد دلار رقم صادرات بوده است که از نظر وزنی ۱۰ درصد نسبت به ۱۰ ماهه قبل کاهش و از نظر ارزشی ۳۱۵ درصد رشد داشته است. واردات نسبت به مدت مشابه سال گذشته با کاهش ۵۰۷ درصدی مواجه بوده است. ۷۱ درصد کالاهای وارداتی را مواد اولیه و واسطه ای، ۱۷ درصد را کالاهای سرمایه ای و ۱۱ تا ۱۲ درصد را کالاهای مصرفی تشکیل می دهد کاهش واردات ناشی از کاهش مصرف اقلامی مانند سوخت و گندم و مدیریت و کنترل کالاهای تجملی بوده است.

مهم ترین اقلام وارداتی

شمش آهن و فولاد غیرممزوج با یک میلیارد و ۶۲۰ میلیون دلار، دانه ذرت دامی با ۸۳۴ میلیون دلار و برنج نیمه سفید شده با ۶۷۴ میلیون دلار سه قلم عمده کالاهای وارداتی بوده اند. بیش ترین میزان کالاهای وارداتی از کشورهای امارات متحده عربی با ۱۲ میلیارد و ۹۵۲ میلیون دلار، چین با ۴ میلیارد و ۶۰۱ میلیون دلار، جمهوری کره با ۳ میلیارد و ۷۲ میلیون دلار، آلمان با ۲ میلیارد و ۴۹۵ میلیون دلار و ترکیه با ۲ میلیارد و ۱۳۷ میلیون دلار وارد کشور شده است.

محصولات کشاورزی: در زمینه محصولات کشاورزی در ۳ ماهه اول سال ۱۳۹۰ ۲۷۹ میلیون دلار ذرت دامی، ۲۳۲ میلیون دلار برنج، ۱۷۵ میلیون دلار دانه سویا، ۱۰۹ میلیون دلار موز، ۴۸ میلیون دلار پرتغال، ۴۶ میلیون دلار چای و ۲۱ میلیون دلار سیب وارد کشور شده است. در ۹ ماهه سال برنج، قطعات گوشت منجمد و بی استخوان گاو، دانه ذرت دامی، روغن خام سویا و از اقلام عمده واردات بوده اند. در سال ۹۰، ۸ درصد ارزش واردات کل کشور مختص محصولات نباتی بوده است.

همچنین ۱۰۶ هزار تن قطعات گوشت به ارزش ۵۷۶ میلیون دلار وارد شد که در مقایسه با مدت مشابه سال ۸۹ کاهش ۲۲۰۲۴ درصدی در وزن و ۰۸۶ درصدی در ارزش داشته است. ۳۶۲ هزار تن روغن خام سویا به ارزش ۴۸۷ میلیون دلار وارد که نسبت به سال قبل ۵۰۹۱ درصد به لحاظ وزن و ۴۹۰۱ درصد به لحاظ ارزش رشد داشته است. واردات دانه ذرت دامی نیز دو میلیون و ۳۸۹ هزار تن به ارزش ۸۹۸ میلیون دلار بوده است که نسبت به سال گذشته ۱۱۰۷۱ درصد کاهش وزنی و ۲۸۰۳۲ درصد افزایش ارزشی داشته است.

روند رو به افزایش واردات محصولات کشاورزی و اختلاف میان وزارت بازرگانی و

مجموع کل صادرات فرش ایران در مقایسه با سال گذشته روندی نزولی دارد. صادرات فرش در ۱۰ ماهه امسال ۴۳۸ میلیون دلار بوده که در مقایسه سال قبل ۳/۶ درصد کاهش داشته است

صنعت و تجارت در چند سال اخیر ادامه یافت. بر این اساس سیاست‌های دولت در حمایت از تولید و مصرف کننده نوسان داشته است. به گفته رئیس مرکز پژوهش‌های مجلس طی سال‌های ۸۴ تا ۸۹ راهبرد اصلی نظام مبنی بر خودکفایی در تولید محصولات کشاورزی نادیده گرفته شد. ضریب وابستگی ایران به واردات در سال ۸۴، ۳۵ درصد بوده که در سال ۸۹ به ۷۵ درصد افزایش یافته است. طبق قانون افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی، تعرفه واردات ۲۶ قلم از محصولات کشاورزی باید مطابق با تعرفه واردات خودرو ۹۰ درصد افزایش می‌یافت اما این قانون تنها ۲۴ درصد اجرا شده است.

واردات چای و شکر: در سال ۹۰، تولید چای خشک در کشور با کاهش ۵۰۰ تنی مواجه شده است. بی‌توجهی به باغات چای و همچنین فرسوده بودن کارخانجات چای خشک کنی و واردات چای خارجی موجب شده تا محصول چای ایرانی حتی در داخل نیز مشتری خود را نداشته باشد. در حالی که تولید چای خشک در کشور به شدت کاهش یافته است، بازار مصرف در اختیار قاچاقچیان قرار گرفته و بیش از ۶۰ درصد مصرف داخلی از این طریق وارد کشور می‌شود. که در آن استانداردهای بهداشتی رعایت نمی‌شود. تنها ۱۰ تا ۱۵ درصد از چای مصرفی از طریق مجاز وارد می‌شود. تولید چغندر قند در سال ۱۳۹۰، ۱۵۰۰ تا ۲۰ درصد افزایش یافته که اگر قیمت، هزینه‌های تولید و عرضه در بازار متعادل باشد، ظرفیت صادرات وجود خواهد داشت. با توجه به واردات ۵۰ درصدی در این زمینه؛ یکی از مشکلات، متأثر بودن قیمت از نوسان‌های قیمت جهانی است. گزارش صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهد که قیمت شکر طی هفت ماه منتهی به ماه مه ۲۰۱۱ رو به کاهش داشته است. با توجه هزینه‌های حمل و سود گمرکی قیمت وارداتی از قیمت‌های تولید داخل ارزان‌تر است. در راستای مقابله با واردات محصولات کشاورزی در سال ۹۰، ۱۶۸ ردیف کالا از ثبت سفارش منع شد، ۵۴ ردیف دیگر نیز منوط به اخذ مجوز از وزارت جهاد کشاورزی شد. تعرفه ۱۵۵ ردیف دیگر نیز افزایش یافت در سال ۹۰، برای ۲۹ ردیف محصول کشاورزی سهمیه‌بندی اعمال شد. در عین حال صادرات محصولات کشاورزی به ۴ میلیارد و ۵۰۰ میلیون دلار رسید. در حال حاضر ۱۵ درصد صادرات غیر نفتی را محصولات کشاورزی تشکیل می‌دهد. در راستای حمایت از صادرات کار گروه صادرات به ریاست رئیس جمهور تشکیل شد.

تغییر کشورهای مبدا و مقصد واردات و صادرات

در سال ۹۰ روابط تجاری ایران با مهم‌ترین شرکای تجاری خود کاهش یافت. در سه ماهه نخست سال ۹۰ حجم صادرات آلمان به ایران ۱۷ درصد کاهش یافت و به ۷۶۷ میلیون یورو رسید. صادرات ایران به آلمان نیز ۱۱ درصد کم شد. در اواخر سال با تصویب تحریم‌های نفتی علیه ایران، صادرات نفت ایران به اروپا که در نیمه اول سال با ۱۹ درصد کاهش مواجه شده بود، در بهمن ماه با تصمیم ایران صادرات نفت به انگلیس و فرانسه قطع گردید.

در سه ماهه نخست سال
۹۰ حجم صادرات آلمان
به ایران ۱۷ درصد کاهش
یافت و به ۷۶۷ میلیون
یورو رسید. صادرات ایران به
آلمان نیز ۱۱ درصد کم شد

در همین چارچوب مشکلاتی برای تبادل تجاری با امارت به وجود آمد. برای مدتی باز گشایی ال.سی با درهم امکان پذیر نبود و محدودیت هایی در این زمینه ایجاد شده بود که دولت از طریق مذاکره سعی در حل آن داشت. در سال ۱۳۹۰ مبادلات تجاری با چین به ۳۰ میلیارد دلار رسید. ایران سعی کرد مبادلات تجاری با چین را به سمت سرمایه گذاری مشترک و انتقال فن آوری سوق دهد. ایران و ترکیه توافق کردند سطح مبادلات خود را در آینده به ۳۰ میلیارد دلار در سال برسانند. ایران همچنین به دنبال دستیابی به طرح هایی از میان ۷۵۰ پروژه اقتصادی در عراق به ارزش ۲۵۰ میلیارد دلار است. در حال حاضر از واردات ۶۰ تا ۷۰ میلیارد دلاری عراق حجم مبادلات دو کشور ۵ میلیارد دلار است. ایران در سال ۹۰ همچنین قرارداد ۱ میلیارد دلاری را با سریلانکا در زمینه پالایش نفت و گاز امضا کرد.

ارزیابی وضعیت واردات و صادرات در سال ۹۰

در حالی که منتقدین دولت از جمله نمایندگان مجلس نسبت به روند واردات معترض هستند دولت معتقد به کاهش روند واردات است. منتقدین معتقدند روند وابستگی به واردات از ۳۵ درصد به ۷۵ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است. بر این اساس واردات کشور در پایان مهرماه سال ۹۰ بالغ بر ۳۴.۵ میلیارد دلار رسید این رقم در مهرماه ۸۹ معادل ۳۰.۴ میلیارد دلار بود که گویای رشد ۱۳ درصدی در ارزش واردات در سال ۹۰ بود. البته حجم کالاهای وارداتی معادل ۷ درصد کاهش پیدا کرده و از ۲۳۸ میلیون تن به رقمی معادل معادل ۲۰.۵ میلیون تن رسیده است. صادرات در هفت ماهه ۹۰ نسبت به سال ۸۹ با حدود ۲۴ درصد افزایش از ۱۴۸ میلیارد دلار به ۱۸۳ میلیارد دلار رسیده است. ولی طی این دوره هر تن کالای وارداتی با ۱۶ درصد افزایش ارزش، از حدود ۴۲۰ دلار به ۴۸۶ دلار رسید و ارزش هر تن کالای وارداتی با ۳۱ درصد رشد از ۱۲۷۶ دلار به ۱۶۷۶ دلار رسید یعنی افزایش قیمت هر تن کالای ایرانی حدود ۶۸ دلار، در مقابل افزایش هر تن کالای وارداتی ۴۰۰ دلار بوده است. به عبارت دیگر هر تن کالای وارداتی ۶ برابر کالای صادراتی شده است.

در سال ۱۳۹۰ مبادلات تجاری با چین به ۳۰ میلیارد دلار رسید. ایران سعی کرد مبادلات تجاری با چین را به سمت سرمایه گذاری مشترک و انتقال فن آوری سوق دهد

با توجه به اینکه ۷۰ کالای وارداتی سرمایه ای و واسطه ای هستند باید انتظار جهش شدید در هزینه تولید، تشدید رکود و افزایش شدید تورم را داشت. در هفت ماهه نخست سال جاری در مقایسه با دوره مشابه سال ۸۹ تراز منفی تجاری کشور (بدون لحاظ کردن صادرات نفت خام) از منفی ۱۵.۵ میلیارد دلار با ۶۰۰ میلیون دلار افزایش به منفی ۱۶.۱ میلیارد دلار رسیده است. روند جذب سرمایه گذاری خارجی نسبت به گذشته تغییر چندانی نداشته است. صادرات خدمات مهندسی رو به افزایش است ولی این روند هنوز از ظرفیت های بالایی برخوردار است که مورد استفاده قرار نگرفته است. در زمینه صادرات کالاهای صنعتی نیز تلاش هایی صورت گرفته است ولی کیفیت صادرات کالاهای صنعتی به لحاظ سطح فن آوری و ارزش افزوده به جز صادرات پتروشیمی قابل قبول نیست. روند صادرات فرش نسبت به گذشته روند نزولی پیدا

کرده است. تحریم‌ها باعث ایجاد مانع در تجارت خارجی است و مبادلات تجاری ایران از اروپا به سمت آسیا متمایل شده است.

برای کاهش محدودیت‌های ناشی از تحریم در تجارت خارجی باید به سمت استفاده از ارزهای دیگر به جای دلار حرکت کرد. ساماندهی تجارت خارجی کشور لازمه حذف دلار از مبادلات دو جانبه است. در این زمینه قانون ضعف دارد. برای انجام این کار اصل ۵۳ قانون اساسی باید مورد بررسی قرار گیرد. تراز بازرگانی کشور بدون نفت رضایت بخش نیست و ایران همچنان در حدود یک درصد از سهم تجارت بین‌المللی را به خود اختصاص داده است. ضمن اینکه نحوه حضور در سازمان تجارت جهانی نیز در ابهام است.

در ارتباط با صنعت نمایشگاهی این بخش از اقتصاد حلقه واسط بین تولید و صنعت از یک سو و تجارت و صادرات از سوی دیگر است. ایجاد زمینه برای توسعه صادرات یکی از کارکردهای نمایشگاه‌ها است. این بخش هنوز توان حضور در بازارهای بین‌المللی را ندارد. تشکیل نمایشگاه‌های اکسپو در استان‌های مختلف راهکاری برای پیشرفت استانی این بخش است. ارتباطات بیشتر با استانداران و فرمانداران و مسوولان دولتی هر استان زمینه برگزاری این گونه نمایشگاه‌ها است. برای افزایش انسجام و پیشرفت صنعت نمایشگاهی کشور یک اتحادیه و تشکل نمایشگاهی قوی و مقتدر در کشور لازم است. در سال ۱۳۹۱ نیز تراز منفی تجارت خارجی به دلیل نقاط ضعف ساختاری ادامه خواهد داشت. راهبرد جمهوری اسلامی ایران در زمینه تجارت خارجی چنان روشن نیست. سهم ایران از تجارت (صادرات) کالاهای صنعتی پیشرفته محدود و وابسته به فراورده‌های نفتی و محصولات سنتی خواهد بود.